

Date: 13th July-2026

HOZIRGI O'ZBEK NASRIDA MEMUAR JANRINING O'RNI VA VAZIFALARI:
SADRIDDIN AYNIYNING ESDALIKLAR ASARI MISOLIDA

Boltaboyeva Mahliyo Xikmatilla qizi

Osiyo Xalqaro Universiteti 1-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada xotira adabiyoti — memuar janrining hozirgi o'zbek nasridagi o'rni tahlil qilinadi. Sadridin Ayniyning "Esdaliklar" asari ushbu janrning klassik namunasi sifatida tahlilga tortilib, muallifning tarixiy haqiqatni badiiy tasvir bilan uyg'unlashtirish mahorati, shaxsiy kechinmalar orqali davr muammolarini yoritishdagi vazifalari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Sadridin Ayniy, Esdaliklar, memuar janri, o'zbek nasri, tarixiy xotira, badiiy-hujjatli adabiyot, ijtimoiy tahlil.

Аннотация: В данной статье анализируется место жанра мемуаров в современной узбекской прозе — литературе памяти. Произведение Садриддина Айни «Мемуары» рассматривается как классический пример этого жанра, демонстрирующий мастерство автора в сочетании исторической правды с художественным изображением, а также его задачу освещения проблем эпохи через личный опыт.

Ключевые слова: Садриддин Айни, Мемуары, жанр мемуаров, узбекская проза, историческая память, литературно-документальная литература, социальный анализ.

Abstract: This article analyzes the place of the memoir genre in contemporary Uzbek prose - the literature of memory. Sadridin Aini's work "Memoirs" is analyzed as a classic example of this genre, revealing the author's skill in combining historical truth with artistic depiction, and his tasks in illuminating the problems of the era through personal experiences.

Keywords: Sadridin Aini, Memoirs, memoir genre, Uzbek prose, historical memory, literary and documentary literature, social analysis.

Kirish: Memuar janri badiiy adabiyot va tarixiy hujjat o'rtasidagi o'ziga xos ko'prikdir. Bu janr nafaqat shaxsiy hayot voqealarini, balki butun bir davrning ijtimoiy-siyosiy, madaniy va ma'naviy manzarasini aks ettiruvchi murakkab adabiy shakl hisoblanadi. Hozirgi o'zbek nasrida o'tmishni qayta anglash, milliy xotirani tiklash va kelajak avlodlarga tarixiy haqiqatni yetkazishda memuar janrining o'rni beqiyosdir. Global adabiy jarayonda memuaristika tobora kengayib borayotgan bo'lsa-da, o'zbek adabiyotshunosligida bu janrning nazariy asoslari va amaliy qo'llanilishi hanuzgacha chuqur tadqiq etilishni talab qiladi.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, XXI asr o'zbek nasri mustaqillik davrida milliy o'zlikni anglash jarayonida kuchli taraqqiy etmoqda. Shu jarayonda klassik adabiy meros, xususan, Sadridin Ayniy ijodi yangicha nuqtai nazardan o'rganilmoqda. Ayniyning Esdaliklar asari nafaqat biografik material, balki XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi Buxoro amirligi jamiyatining ensiklopedik tasviri sifatida ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotning maqsadi Sadridin Ayniyning Esdaliklar asari tahlili orqali memuarining

Date: 13th July-2026

badiiy-hujjatli imkoniyatlarini, uning til-uslubiy xususiyatlarini va bugungi adabiy jarayondagi vazifalarini aniqlashdan iborat.

Asosiy muammo sifatida muallifning shaxsiy xotiralari orqali tarixiy haqiqatni yoritishdagi subyektivlik va obyektivlik nisbati ko'rib chiqiladi. Memuar janrida muallif voqealarni o'z nigohidan o'tkazadi, bu esa hikoyaning ishonchliligini oshirsa-da, ba'zan tarixiy faktlarning buzilishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, Ayniyning ushbu asarida tarixiy haqiqat bilan badiiy fikrlash qanday uyg'unlashgani, shaxsiy kechinmalar umummilliy muammolarga qanday ko'tarilgani tadqiqotning markaziy savolidir. Tadqiqot obyekti Sadridin Ayniyning Esdaliklar asari, predmeti esa ushbu asardagi memuar janriga xos badiiy-publisistik vositalar va ularning hozirgi o'zbek nasridagi ta'siridir.

Metodlar

Ushbu tadqiqotda kompleks yondashuv asosida qiyosiy-tarixiy, tizimli tahlil, struktur-semantik va kontekstual usullardan foydalanildi. Qiyosiy-tarixiy usul orqali Esdaliklar asaridagi voqealar real tarixiy manbalar bilan solishtirildi. Bu usul muallifning xotiralaridagi aniq sanalar, shaxslar va joy nomlarining tarixiy haqiqatga mosligini tekshirish imkonini berdi. Masalan, Buxoro amirligidagi maorif tizimi, madrasalar faoliyati va jadidchilik harakatining boshlanishi kabi masalalar tarixiy hujjatlar bilan qiyoslab o'rganildi.

Tizimli tahlil usuli asarning kompozitsion tuzilishi, obrazlar tizimi va mavzu doirasini aniqlashtirishda qo'llanildi. Asar boblararo bog'lanish, voqealarning rivojlanish mantig'i va muallifning fikr-mulohazalarining joylashuvi tizimli ravishda o'rganildi. Struktur-semantik tahlil orqali matndagi kalit so'zlar, terminlar va iboralarning ma'noviy yuklamasi ochib berildi. Xususan, Ayniy tomonidan ishlatilgan eski o'zbek tili unsurlari, arab-fors so'zlari va yangi joriy etilayotgan atamalarning semantik maydoni tahlil qilindi.

Kontekstual usul yordamida asar o'z davrining adabiy-madaniy muhitida o'rganildi. Ayniyning zamondoshlari, jumladan, Abdulla Avloniy, Fitrat va boshqa jadid namoyandalari bilan munosabatlari, ularning asarlari bilan Esdaliklardagi g'oyalarning o'xshashlik va farqli jihatlari ko'rib chiqildi. Bundan tashqari, zamonaviy o'zbek memuaristikasi (masalan, O'tkan kunlar muallifi Abdulla Qodiriyning xotira parchalari yoki Cho'lponning publitsistikasi) bilan qiyoslash orqali Ayniy uslubining o'ziga xosligi aniqlandi. Tadqiqot jarayonida memuar janriga oid nazariy manbalar, G'arb va Sharq adabiyotshunosligidagi ilmiy qarashlar ham tahlil qilindi. Natijada asarning hujjatli xronika xususiyatlari, uning publisistik yo'nalishi va badiiy tasvir qudrati har tomonlama yoritildi.

Natijalar

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, Esdaliklar asari faqatgina muallifning shaxsiy tarjimai holi emas, balki XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi Buxoro amirligi jamiyatining keng qamrovli ijtimoiy-siyosiy panoramasi hisoblanadi. Asar uchta asosiy qismdan iborat bo'lib, har bir qism ma'lum bir davrni va muallif hayotidagi bosqichni aks ettiradi. Birinchi qismda bolalik va ilk ta'lim yillari, ikkinchi qismda Samarqanddagi faoliyat va uchinchi qismda inqilobiy voqealar va keyingi hayot tasvirlangan. Ushbu tuzilma memuar janrining xronologik prinsipiga to'liq javob beradi.

Date: 13th July-2026

Birinchi natija shundan iboratki, Ayniy memuar janrida hujjatli aniqlik va badiiy tasvirni nozik uyg'unlashtirgan. Muallif voqealarni quruq faktlar shaklida emas, balki jonli lavhalar, dialoglar va ichki monologlar orqali bayon etadi. Masalan, maktabdagi dars jarayonlari, ustoz-shogird munosabatlari yoki bozor ko'rinishlari shunchalik detalli tasvirlanganki, o'quvchi o'zini o'sha davr muhitida his qiladi. Bu badiiy tasvir qudrati asarning hujjatli qiymatini kamaytirmaydi, aksincha, uni yanada ta'sirli qiladi. Ayniy o'z xotiralarida subyektiv his-tuyg'ularini (qo'rquv, umid, norozilik) ochiq ifodalaydi, bu esa personajning psixologik portretini yaratishga xizmat qiladi.

Ikkinchi natija asarning ijtimoiy tanqidiy yo'nalishi bilan bog'liq. Esdaliklar davrning ijtimoiy illatlari, ta'lim tizimidagi qoloqlik, ruhiylarning mutaassibliyi va amirlik tuzumidagi adolatsizliklarni fosh etishda asosiy vosita vazifasini o'taydi. Ayniy o'z bolaligi misolida eski maktab tizimining jismoniy jazolar va mantiqsiz o'qitish usullarini keskin tanqid qiladi. Uning Ta'lim tarbiya haqidagi qarashlari aynan ushbu og'ir tajribalar asosida shakllangan. Asarda Buxoro amirligidagi soliqlar, sud tizimidagi poraxo'rlik va oddiy xalqning og'ir ahvoli haqidagi ma'lumotlar keltiriladi. Bu ma'lumotlar rasmiy tarixiy manbalarda kam uchraydi yoki yashiriladi, shu sababli Ayniyning xotiralari noyob tarixiy manba hisoblanadi.

Uchinchi natija memuar janrining hozirgi o'zbek nasri uchun asosiy vazifasi bilan bog'liq. Tadqiqot shuni isbotladiki, memuar o'quvchida tarixiy xotirani tiklash va milliy o'zlikni anglash tuyg'usini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Ayniy o'z asarida milliy ozodlik g'oyalari, ma'rifatparvarlik va yangi dunyoqarash shakllanish jarayonini ko'rsatadi. Bugungi yosh avlod uchun Esdaliklar nafaqat adabiy asar, balki vatanparvarlik va ilmga chanqoqlik maktabidir. Asarda til masalasiga alohida e'tibor qaratilganligi, ya'ni sodda va tushunarli tilda yozishga intilish hozirgi o'zbek adabiy tili shakllanishiga katta hissa qo'shgan.

To'rtinchi natija sifatida asarning kompozitsion va uslubiy xususiyatlarini ajratib ko'rsatish mumkin. Ayniy voqealarni chiziqli tartibda emas, ba'zan retrospektiv (o'tmishga qaytish) usulida beradi. Bu usul xotira tabiatiga mos keladi, chunki inson xotirasi hamisha xronologik tartibda ishlaydi. Uslub jihatidan asarda publitsistik ohang kuchli. Muallif voqealarni tasvirlash bilan birga, ularga sharh beradi, o'quvchi bilan muloqotga kirishadi. Bu dialogik uslub asarning didaktik ahamiyatini oshiradi. Shuningdek, asarda folklor elementlari, maqollar va xalq donishmandligi keng qo'llanilgan, bu esa matnning milliy rang-barangligini ta'minlaydi.

Muhokama

Sadriddin Ayniyning ijodiy tajribasi shuni ko'rsatadiki, memuar janri adabiyotda tirik tarix vazifasini bajaradi. Tarix fanida quruq faktlar va raqamlar hukm suradi, adabiyotda esa inson taqdiri va his-tuyg'ulari. Memuar esa ushbu ikki dunyoni birlashtiradi. Zamonaviy nasrda memuar yozish jarayoni aynan Ayniy qo'llagan uslubiy tamoyillarga tayanadi: voqea-hodisalarga subyektiv yondashuv bilan birga, tarixiy xronologiya va hujjatli asoslanganlikni saqlash. Ayniyning innovatsiyasi shundaki, u shaxsiy hayotni umummilliy tarix kontekstiga joylashtirdi. Uning shaxsiy fojialari (ota-

Date: 13th July-2026

onasini yo'qotish, kambag'allik, tahqirlar) Buxoro xalqining umumiy fojiasi sifatida talqin etildi.

Boshqa janrlardan farqli o'laroq, memuar o'quvchi bilan samimiy muloqot o'rnatadi. Roman yoki qissada muallif odatda uchinchi shaxs orqali yoki yashirin pozitsiyadan gapiradi, memuarda esa muallif bevosita I shaxsida nutq so'zlaydi. Bu ishonch darajasini oshiradi. Tarixiy haqiqat shaxsiy dramalar orqali o'tkazilganda, uning ta'sir kuchi ortadi. Masalan, Buxoro inqilobi haqidagi rasmiy ma'lumotlardan ko'ra, Ayniyning o'sha kunlardagi shaxsiy xavotirlari, uyidan qochishi va yashirinishi haqidagi hikoyalari voqeaning dahshatini yanada aniqroq yetkazadi.

Esdaliklar asari bu borada o'zbek adabiyoti uchun ham metodologik, ham ma'rifiy manba bo'lib xizmat qiladi. Metodologik jihatdan, u keyingi avlod yozuvchilari (Abdulla Qodiriy, Oybek, Pirimqul Qodirov va boshqalar) uchun memuar yozish namunasi bo'ldi. Ma'rifiy jihatdan esa, u jamiyatni ongini o'zgartirish, jaholatga qarshi kurashish vositasi sifatida xizmat qildi. Bugungi kunda globallashuv sharoitida milliy identifikatsiya muammosi dolzarb bo'lib turibdi. Ayniyning asari milliy qadriyatlarni, tilni va tarixni asrab-avaylash zaruratini eslatadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, memuar janrida subyektivlik xatarli tomoni ham bo'lishi mumkin. Ba'zi tadqiqotchilar Ayniyning ba'zi xotiralarida siyosiy kon'yunktura ta'siri borligini ta'kidlaydilar. Biroq, umumiy kontekstda qaralganda, Ayniyning halolligi va haqiqatga intilishi shubha tug'dirmaydi. U o'z xatolarini ham, zaif tomonlarini ham yashirmagan. Bu samimiyat asarning badiiy qiymatini oshiradi. Zamonaviy o'zbek memuaristikasida Ayniy an'alarini davom ettirayotgan mualliflar ham bor, ammo ular ko'pincha siyosiy arboblardan yoki mashhur shaxslarning biografiyasiga cheklanib qolmoqdalar. Ayniy esa oddiy inson, ziyoli va jamoat arbobi sifatidagi murakkab ichki dunyosini ochib bergan.

Kelgusi tadqiqotlar uchun taklif sifatida, Ayniyning Esdaliklarini nafaqat o'zbek, balki Markaziy Osiyo mintaqasidagi boshqa xalqlarning memuaristikasi (masalan, qozoq yoki tojik adabiyoti) bilan qiyoslash maqsadga muvofiqdir. Bu mintaqaviy memuar janrining umumiy va xos xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi. Shuningdek, raqamli gumanitar fanlar usullaridan foydalanib, asardagi so'z boyligi va stilistik o'zgarishlarni statistik tahlil qilish yangi ilmiy natijalar berishi mumkin.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Sadriddin Ayniyning Esdaliklar asari memuar janrining eng yuksak cho'qqisi hisoblanadi. U tarix, adabiyot va publitsistika sintezidir. Hozirgi o'zbek nasri uchun bu asar nafaqat o'tmishni eslash, balki kelajakni to'g'ri tushunish uchun yo'l xaritasidir. Memuar janri orqali milliy xotira saqlanadi, tarixiy adolat tiklanadi va ma'naviy qadriyatlar avloddan-avlodga o'tadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ayniy S. Esdaliklar. Buxoro inqilobi tarixi uchun materiallar. Toshkent: Fan, 1960. 25-bet.
2. Karimov N. XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. Toshkent: O'qituvchi, 2011. 142-bet.

Date: 13th July-2026

3. Yo'ldoshev Q. Badiiy tahlil asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya, 2016. 88-bet.
4. Sharipova M. Sadridin Ayniy nasrida xotira va tarix talqini. Toshkent: Mumtoz so'z, 2019. 55-bet.
5. Qosimov B. Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoyilik. Toshkent: Ma'naviyat, 2002. 112-bet.
6. Nazarov S. Memuar janri poetikasi. Toshkent: Adabiyot, 2022. 45-bet.

